

Київський університет імені Бориса Грінченка

ВЕРЕТЕНКО ІРИНА МИХАЙЛІВНА

УДК 371.125.8:364-43”19/20” (043.3)

**РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ В
ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ
(КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)**

13.00.05 – соціальна педагогіка

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Українській інженерно-педагогічній академії, м. Харків.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Безпалько Ольга Володимирівна.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Петрочко Жанна Василівна,
Інститут проблем виховання НАПН України,
заступник директора з науково-
експериментальної роботи;

кандидат педагогічних наук, професор
Заверико Наталія Віталіївна,
Запорізький національний університет,
завідувач кафедри соціальної педагогіки.

Захист відбудеться 15 травня 2018 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.133.01 у Київському університеті імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка (04212, м. Київ, вул. Маршала Тимошенка, 13-Б).

Автореферат розісланий « ____ » квітня 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. А. Венгловська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Соціокультурні та економічні зміни в Україні зумовлюють реформування системи освіти, що потребує осмислення особливостей соціально-педагогічної роботи в закладах загальної середньої освіти. Зміст соціально-педагогічної роботи має відповідати сучасним потребам та законним інтересам дітей і створювати сприятливе мікросередовище для їхнього всебічного розвитку.

Соціально-педагогічна робота в загальноосвітніх навчальних закладах України ґрунтується на основних положеннях «Конвенції про права дитини» (1989), Законів України: «Про охорону дитинства» (2001), «Про попередження насильства в сім'ї» (2001; зі змінами 2012), «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (2009), «Про освіту» (2017), «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2017), Державної цільової соціальної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (2007).

Теоретичні засади соціально-педагогічної роботи з дітьми виосновані у наукових дослідженнях українських науковців: Т. Алексєєнко, І. Зверєвої, Г. Лактіонової, А. Капської, Л. Коваль, Л. Міщик, В. Поліщук, С. Харченка. Подальша деталізація теоретичних ідей соціально-педагогічної роботи здійснена у дослідженнях науковців С. Архіпової, О. Безпалько, Р. Вайноли, Н. Заверико, І. Ковчиної, А. Рижанової, В. Сидорова, Л. Штефан, С. Коношенка, В. Оржеховської, Ж. Петрочко, О. Рассказової, Н. Сейко, І. Трубавіної, у яких висвітлено зміст соціально-педагогічної роботи з різними категоріями дітей.

У педагогічній науці здійснено низку дисертаційних досліджень з окремих напрямів соціально-педагогічної роботи з дітьми у загальноосвітніх навчальних закладах України: соціальне виховання молодших школярів (О. Бурим), соціальна адаптація старшокласників (Н. Алєндарь), адаптація молодших школярів з особливими потребами (О. Василенко), профілактика ВІЛ/СНІДу серед старшокласників (Л. Габора), соціалізації обдарованих учнів (Н. Завгородня), соціально-педагогічні умови захисту дитинства (О. Караман), діяльність соціального педагога з профорієнтації учнів (Н. Отрошенко), подолання соціальної депривації дітей-сиріт (А. Полянничко), профілактика комп'ютерної адикції підлітків (Н. Сергєєва), формування здорового способу життя учнів та дітей-сиріт в загальноосвітніх школах-інтернатах (С. Омельченко, В. Шкуркіна).

Попри значний інтерес наукової спільноти до різних аспектів соціально-педагогічної роботи у загальноосвітніх навчальних закладах означена проблема в історично-педагогічному онтогенезі кінця ХХ – початку ХХІ століття не була предметом цілісного дослідження. Актуальність у суспільному та практичному вимірах й недостатня її розробленість у теорії зумовили вибір теми дослідження **«Розвиток соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах України (кінець ХХ – початок ХХІ століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження входить до плану науково-дослідної роботи інженерно-педагогічної академії «Формування проєктувально-педагогічної компетенції у майбутніх інженерів-педагогів засобами освітніх інновацій» (Державний реєстраційний номер ВІШ 15-03).

Тему дисертаційного дослідження затверджено науково-технічною радою Української інженерно-педагогічної академії (протокол №6 від 16 квітня 2013 р.) та узгоджено у Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології (протокол №4 від 23 квітня 2013 р.).

Мета дослідження – дослідити та схарактеризувати сутнісні особливості соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах України в історико-педагогічному контексті кінця ХХ – початку ХХІ століття задля виявлення перспектив її модернізації в умовах реформування системи освіти.

Відповідно до мети дослідження визначено основні **завдання**:

1. З'ясувати понятійно-категоріальний апарат наукових пошуків і парадигми соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах України (кінець ХХ – початок ХХІ століття).

2. Розробити періодизацію розвитку соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах України кінця ХХ – початку ХХІ століття.

3. Схарактеризувати напрями, зміст, форми та методи соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах України у виокремлених хронологічних межах дослідження.

4. Визначити перспективи розвитку соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах в умовах реформування системи освіти України.

Об'єкт дослідження – соціально-педагогічна робота в загальноосвітніх навчальних закладах України в хронологічних межах дослідження.

Предмет дослідження – генеза соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах України (кінець ХХ – початок ХХІ століття).

Хронологічні межі дослідження охоплюють кінець ХХ – початок ХХІ століття. *Нижня межа* – 1980 р. – обумовлена започаткуванням на державному рівні координації зусиль загальноосвітнього навчального закладу, сім'ї та громадськості щодо соціального виховання дітей. *Верхня межа* – 2014 р. – визначена змінами соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах, що пов'язані із суспільними трансформаціями і реформуванням сучасної системи освіти України.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять положення теорії наукового пізнання; системний та хронологічний, парадигмальний підходи до аналізу соціально-педагогічних явищ і процесів; концептуальні положення філософської, психологічної та педагогічної наук про розвиток особистості, дитиноцентричного підходу у вихованні; основні положення концепцій соціалізації особистості (Е. Берн, Д. Роттер, В. МакГир), теоретичні підходи до вивчення історико-педагогічного процесу (О. Сухомлинська, Л. Березівська, Н. Дічек, Г. Іванюк), теорії та концепції: розвитку особистості (Е. Еріксон, Л. Кольберг, Г. Костюк, А. Маслоу, Ж. Піаже, К. Роджерс), теоретико-методологічні засади соціально-педагогічної роботи (Т. Алексеєнко, О. Безпалько, І. Зверєва, А. Капська, Г. Лактіонова, Л. Міщик, Ж. Петрочко, І. Трубавіна, С. Харченко); теоретичні засади впровадження соціально-педагогічних технологій (Р. Вайнола, Л. Завацька, Н. Заверико, Н. Зимівець, Т. Лях), системний міждисциплінарний підхід до процесу здійснення соціально-педагогічної роботи у загальноосвітніх навчальних закладах (О. Василенко, О. Караман, В. Оржеховська, С. Омельченко).

Для вирішення поставлених завдань було використано такі **методи**: *загальнонаукові* (аналіз, синтез, систематизація, класифікація філософських, педагогічних, психологічних, соціологічних, історико-педагогічних джерел, законодавчої бази, матеріалів періодичних видань) – з метою обґрунтування вихідних теоретичних положень, узагальнення поглядів науковців із проблеми дослідження; *історико-структурний* – з метою групування та структурування історико-педагогічної літератури, аналізу особливостей та періодів розвитку соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах України; *конструктивно-генетичний* – з метою виокремлення періодів розвитку соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах України кінця ХХ – початку ХХІ століття; *історико-правовий* – з метою аналізу правових документів, якими визначаються напрями соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах України; *емпіричні* (бесіда, інтерв'ю з працівниками загальноосвітніх навчальних закладів) – з метою уточнення змісту і форм соціально-педагогічної роботи в загальноосвітньому навчальному закладі; *порівняльно-аналітичний* – з метою порівняння напрямів, змісту, форм і методів соціально-педагогічної роботи з дітьми в загальноосвітніх навчальних закладах у хронологічних межах кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Джерельну базу дослідження складають: нормативно-правові документи (закони, постанови уряду, накази, розпорядження, інструктивно-методичні матеріали, листи Міністерства освіти Української РСР, Міністерства освіти і науки України), надруковані у «Збірнику наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР» (1980–1988), «Інформаційному збірнику наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР» (1989–1992), «Інформаційному збірнику Міністерства народної освіти України» (1993–1997), «Інформаційному збірнику Міністерства освіти України» (1998–1999) та розміщені на офіційних порталах Верховної Ради України, Міністерства освіти і науки України, «Статистичні матеріали Міністерства освіти України» (1993–2000); фахові педагогічні видання, зокрема «Радянська школа» (1980–1991), «Рідна школа» (1991–2017), «Психологія і педагогіка» (1994–2016), «Соціальна педагогіка: теорія та практика» (2003–2013), «Практична психологія та соціальна робота» (1997–2014), «Соціальний педагог» (2007–2017), матеріали науково-практичних конференцій, нарад з питань виховання та освіти учнів у закладах освіти, історико-педагогічна, довідково-бібліографічна література. Для з'ясування сучасного стану соціально-педагогічної роботи використано електронні інформаційно-освітні ресурси.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше* узагальнено теоретичні положення, парадигми та практичний досвід соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах України у поступі кінця ХХ – початку ХХІ століття. У визначених хронологічних та територіальних межах дослідження на засадах системного, парадигмального підходів розроблено періодизацію соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх закладах за критерієм суспільно-правової зумовленості генези соціально-педагогічної роботи. Виокремлено три періоди: перший період – пошуково-адаптаційний (1980–1992), другий – нормативно-методичний (1993–2005), третій – організаційно-технологічний (2006–2014) та охарактеризовано напрями, зміст та форми соціально-педагогічної

роботи з учнями в загальноосвітніх школах, школах-інтернатах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, школах-інтернатах для обдарованих дітей у хронологічних межах цих періодів. *Уточнено* сутність поняття «соціально-педагогічна робота в загальноосвітніх навчальних закладах». *Подальшого розвитку* набули напрями (діагностичний, охоронно-захисний, консультативний, профілактичний, корекційний, організаційно-методичний) соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах України.

Практичне значення одержаних результатів. Фактичний матеріал і теоретичні висновки дисертаційної роботи, а також методики соціально-педагогічного дослідження в історичному контексті можуть використовуватися в процесі підготовки комплексних історико-педагогічних праць. Основні положення, результати та висновки дослідження можуть бути використані для розроблення змістових модулів (навчально-методичних комплексів) навчальних дисциплін: «Вступ до спеціальності», «Соціальна педагогіка», «Історія соціальної педагогіки», «Соціально-педагогічна робота в загальноосвітніх навчальних закладах», «Сучасні парадигми соціальної педагогіки: актуальні проблеми соціальної педагогіки», «Теорія та методика роботи соціального педагога в закладах освіти», «Технології соціально-педагогічної діяльності», «Соціально-педагогічна робота з батьками» для студентів першого освітнього (бакалаврського) рівня; тематики магістерських робіт за освітніми програмами «Соціальна робота» та «Соціальна педагогіка»; підвищення кваліфікації соціальних педагогів та соціальних працівників в системі післядипломної освіти.

Результати дисертаційного дослідження **впроваджено** в освітній процес Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (довідка №01-12/769 від 08.12.2016), Київського університету імені Бориса Грінченка (акт №195 від 20.12.2017), Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (довідка №3691 від 29.12.2017).

Особистий внесок здобувача. У статті «Особливості професійної підготовки соціальних педагогів до діяльності в загальноосвітніх навчальних закладах на сучасному етапі», опублікованій у співавторстві з С. Лисенко, особистий внесок автора полягає у висвітленні змісту та напрямів соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах. У публікації «Підготовка соціальних педагогів до попередження адиктивної поведінки підлітків в загальноосвітньому навчальному закладі», написаній у співавторстві з Белоліпцевою О. В., Веретенко Т. Г. особистий внесок автора полягає у висвітленні форм та методів підготовки соціальних педагогів до роботи з профілактики адиктивної поведінки підлітків.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дослідження оприлюднювались та обговорювались на науково-практичних конференціях різних рівнів: *міжнародних* – «Новая формула науки-2011» (м. Барановичі, Білорусь, 2011), «Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей» (м. Тернопіль, 2014), «Актуальные вопросы развития экономики и профессионального образования в современном обществе» (м. Єкатеринбург, 2015), «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» (м. Переяслав-Хмельницький,

березень, жовтень 2015), «Economics, science, education: integration and synergy» (м. Братислава, Словаччина, 2016), «Současná ukrajínistika. Problémy jazyka, literatury a kultury» (м. Оломоуц, Чехія, 2016), «Концептуальні шляхи розвитку: педагогічні науки» (м. Дніпро, 2017); *всеукраїнських* – «Сучасна сім'я та соціальні інституції: шляхи партнерської взаємодії» (м. Київ, 2012), «Культура та інформаційне суспільство XXI століття» (м. Харків, 2014), «Соціально-педагогічна діяльність у сфері дозвілля: проблеми та перспективи» (м. Харків, 2014); *регіональних* – «Сучасні підходи до формування професійної самосвідомості фахівців соціальної сфери в умовах реалізації гендерної політики в Україні» (м. Харків – с. Куряж, 2017); *науково-практичному семінарі* «Соціально-педагогічна підтримка сім'ї з дитиною» (м. Запоріжжя, 2014).

Результати дослідження обговорювались на засіданнях кафедри креативної педагогіки та інтелектуальної власності Української інженерно-педагогічної академії (2014–2017), кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка (2014–2017).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження висвітлено у 22 публікаціях; із них 20 – одноосібних, 2 – у співавторстві; із них 7 статей – у провідних фахових виданнях України (із них 2 статті – у наукометричних виданнях), 1 – у науковому наукометричному, 1 – у зарубіжному виданнях, 13 тез та матеріалів науково-практичних конференцій різних рівнів.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (413 найменувань, із них 117 електронних інформаційно-освітніх ресурсів) на 44 сторінках, 12 додатків на 37 сторінках, 2 таблиць. Загальний обсяг дисертації складає 284 сторінки, із них 184 сторінки основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, визначено ступінь опрацювання теми, сформульовано об'єкт, предмет, мету, завдання та методологічні засади дослідження, хронологічні межі наукових пошуків, розкрито наукову новизну та практичне значення роботи, визначено джерельну базу; подано відомості про впровадження одержаних результатів наукових пошуків, дані про публікації, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі – **«Теоретичні засади соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах України (кінець ХХ – початок ХХІ століття)»** – проаналізовано поняття «парадигма», з'ясовано сутнісні особливості парадигм в соціально-педагогічній роботі загальноосвітніх навчальних закладів, виявлено мету соціально-педагогічної роботи та уточнено поняття «соціально-педагогічна робота в загальноосвітніх навчальних закладах»; досліджено особливості поступу соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах України в хронологічних межах дослідження; за критерієм суспільно-правової зумовленості генези соціально-педагогічної роботи розроблено періодизацію розвитку соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах.

З'ясовано, що становлення парадигмального знання в соціально-педагогічній теорії набуло свого розвитку наприкінці ХХ століття. Поняття «парадигма»

визначається як «визнані всіма наукові досягнення, що впродовж певного часу дають модель постановки проблем і шляху їх вирішень», «спосіб сприймати світ», «стійкі зразки, алгоритми, за якими змінюються, трансформуються великі соціальні системи», «сукупність методологічних, світоглядних, наукових, управлінських та інших настанов, що сформувалися історично і прийняті як зразок, норма, стандарт вирішення проблем».

Аналіз теоретико-методологічних підходів до характеристики парадигм соціальної та педагогічної сфер, поданих у наукових розвідках зарубіжних (Дж. Баркер, Д. Вільямс, О. Дугін, С. Кульневич, І. Ліпський, П. Суртаєв) та українських дослідників (І. Зверева, А. Рижанова, О. Рудницька, В. Турченко та ін.) дозволив визначити парадигми соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах: когнітивно-інформаційну, компетентнісну, особистісну, культурологічну.

Враховуючи теоретичні узагальнення А. Бандури, Е. Берна, М. Мінського, Дж. Роттера визначено, що *когнітивно-інформаційна парадигма* соціально-педагогічної роботи базується на придбанні, організації та використанні знань особистістю. Встановлено, що основою когнітивно-інформаційної парадигми у соціально-педагогічній роботі в загальноосвітніх навчальних закладах є набуття учнями емоційного та соціального інтелекту.

Виявлено, що *компетентнісна парадигма* є однією з домінуючих парадигм у сучасній соціально-педагогічній теорії та практиці й спрямована на формування в особистості готовності використовувати отримані знання для виконання соціально-педагогічної роботи. Визначальною особливістю компетентнісної парадигми соціально-педагогічної роботи є сформованість особистісно-соціальних якостей, без яких неможлива діяльність в соціальній сфері. Встановлено, що сформованість соціальної компетентності дає можливість проектувати стратегії власного життя з урахуванням потреб та інтересів різних соціальних груп відповідно до соціальних норм і правил, наявних в українському суспільстві.

Аналіз наукової літератури дав змогу виокремити *особистісну* парадигму як сукупність положень та теорій щодо емоційного і соціального розвитку особистості, її досвіду, індивідуальних особливостей. Встановлено, що особистісна парадигма спрямовується не лише на вирішення проблеми соціального розвитку особистості, а й на екстраполяцію теоретичних концепцій соціальності на ґрунт соціально-педагогічної роботи.

Базуючись на дослідженнях Г. Балла, М. Бахтіна, В. Біблера, Є. Іванова визначено, що основними теоріями *культурологічної парадигми* у дослідженні освіти є філософська концепція духовної діяльності, взаємозв'язок культури і моралі особистості, культури і освіти. Головне завдання культурологічної парадигми вбачається у передачі культурних цінностей наступним поколінням.

Аналіз наукових праць О. Безпалько, Т. Веретенко, О. Денисюк, Н. Заверико, І. Зверєвої, А. Капської, О. Карпенко, О. Киричука, Н. Клішевич, Г. Лактіонової, Ж. Петрочко, Л. Штефан дозволив тлумачити *«соціально-педагогічну роботу в загальноосвітніх навчальних закладах»* як діяльність із забезпечення потреб, прав дітей та їхніх сімей, створення сприятливих умов для формування їх безпечної поведінки, розвитку соціальної активності.

За результатами історико-педагогічного аналізу генези соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах України в окреслених хронологічних межах, за критерієм суспільно-правової зумовленості розроблено та охарактеризовано особливості розвитку соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх школах України в кожному періоді.

У пошуково-адаптаційний період (1980–1992) соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах постало питання виховання дитини в умовах соціуму, який змінюється. Загальноосвітній навчальний заклад став організуючим центром цих змін, оскільки виступав основною моделлю соціального світу. Встановлено, що у цей період соціально-педагогічну роботу з учнями та їхніми сім'ями проводили класні керівники, організатори позакласної та позашкільної роботи, старші піонервожаті, а потім педагоги-організатори. Базувалась така робота, зокрема, на рішенні колегії Міністерства освіти УРСР від 19.03.1980 р. «Про додаткові міри з подальшого покращення виховної роботи з учнями загальноосвітніх шкіл». У документі зазначалось про підняття ролі та відповідальності загальноосвітнього навчального закладу за виховну роботу, про досягнення єдності в діях загальноосвітнього навчального закладу, сім'ї та громадськості. При школах створювалися служби профілактики та суспільні опікунські ради, допомагали комісії у справах неповнолітніх при виконкомах Рад народних депутатів, котрі працювали переважно з учнями, які мали певні відхилення поведінки від загальноприйнятої норми – «важковиховуваними», педагогічно запущеними, бездоглядними дітьми та їхніми сім'ями.

Діяльність загальноосвітнього навчального закладу як провідного організатора соціально-педагогічної роботи з дітьми, їхніми батьками у мікрорайоні призвела до перевантаження вчителів, вони не повною мірою були готові до надання різних видів соціально-педагогічної підтримки та допомоги. Саме тому, у цей період в Україні з'являються спеціалісти, орієнтовані на соціально-педагогічну роботу в соціумі. Незважаючи на різні назви їхніх посад – педагог-організатор комунальної служби, вихователь кімнати школяра в житловому будинку, керівник підліткового клубу за місцем проживання – всі вони були суголосні професії соціального педагога, оскільки здійснювали соціально-педагогічні функції. Відповідно до запитів тогочасного суспільства організація соціально-педагогічної роботи педагогічними працівниками загальноосвітніх навчальних закладів у позаурочний час була сфокусована на дітей в межах цих закладів. У квітні 1991 року Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку посад педагогічних та науково-педагогічних працівників» посаду «педагог соціальний» включено до переліку посад педагогічних працівників.

Нормативно-методичний період (1993–2005) бере свій початок із затвердження «Положення про психологічну службу системи освіти України», яке стало професійним підґрунтям діяльності соціального педагога у загальноосвітньому навчальному закладі. В означений період було закладено основи законодавчої бази соціально-педагогічної роботи в загальноосвітньому навчальному закладі: прийнято державні програми, закони, розпорядження та методичні інструкції щодо забезпечення здоров'я дітей, захисту, охорони їх прав та інтересів, щодо запобігання шкідливих звичок, правопорушень та злочинності серед

неповнолітніх. На законодавчому рівні утверджені функціональні обов'язки соціального педагога в системі освіти, що ґрунтуються на етичних стандартах. Пріоритетом соціально-педагогічної роботи у загальноосвітньому навчальному закладі того часу була зміна характеру взаємодії школи з сім'єю у системі соціального виховання. У цьому руслі уточнено широкий спектр завдань, напрямів, які мали виконувати соціальні педагоги: профілактика соціальних девіацій, подолання депривації, робота з попередження торгівлі людьми, реінтеграція дітей у сім'ю тощо.

Організаційно-технологічний період (2006–2014) відзначається удосконаленням нормативно-правової бази, розробкою та впровадженням загальнонаукових та спеціальних технологій соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах.

Проголошення 2006 року Роком захисту дитини, започаткування інклюзивних підходів до навчання та виховання дітей в загальноосвітньому навчальному закладі, орієнтація навчального процесу у загальноосвітніх школах на врахування особливостей навчально-пізнавальної діяльності дітей з особливими потребами окреслили нове завдання соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу – інтеграцію дітей з особливими освітніми потребами у середовище школи. Актуальним стає питання захисту гідності дітей, що мають певний травматичний досвід, які перебувають у складних життєвих обставинах з метою своєчасного забезпечення їм психологічного і соціального супроводу.

У другому розділі – **«Сутність та специфіка соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах України (кінець ХХ – початок ХХІ століття)»** – аналіз науково-педагогічної літератури, матеріалів загальноосвітніх навчальних закладів (плани та звіти виховної роботи педагогічних колективів, аналітичні звіти соціальних педагогів) дозволив виокремити основні напрями соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах: *діагностичний, охоронно-захисний, консультативний, профілактичний, корекційний, організаційно-методичний*; досліджено їх змістово-технологічне наповнення у кожному з визначених періодів; окреслено перспективи соціально-педагогічної роботи з учнями в загальноосвітніх навчальних закладах України.

З'ясовано, що у *пошуково-адаптаційний період (1980–1992)* в умовах радянської системи освіти мета соціально-педагогічної роботи полягала у вихованні громадянина з високою моральністю, активною життєвою позицією. Контроль за виконанням цих завдань покладався на партійні осередки, що здійснювали свої функції через участь у роботі педагогічних та шкільних рад, батьківських комітетів, радах сприяння сім'ї та школі, що функціонували на підприємствах, колгоспах та радгоспах.

Відповідно до мети, в межах першого періоду *(1980–1992)*, започатковано роботу в загальноосвітніх навчальних закладах психолого-педагогічного консилиуму, що займався діагностикою з метою вивчення особистості учня, його сім'ї та найближчого оточення, визначення статусу учня в класі, виявлення учнів зі шкідливими звичками. Встановлено, що поширеними методами соціально-педагогічної роботи були: метод документалістики, бесіди, спостереження, опитування, інтерв'ювання, години спілкування, соціометричні методи, написання

творів з сімейної тематики, проєктивні методики (малюнок неіснуючої тварини, тести «Будинок», «Незакінчені речення»).

Виявлено, що у практиці соціально-виховної роботи використовувались бесіди з питань правових знань та правил поведінки у громадських місцях, диспути, перегляди телевізійних репортажів із залу суду; проводились правові олімпіади, працювали клуби правових знань, створювались профільні загони друзів міліції, юних інспекторів дорожнього руху; випускались радіогазети; організовувались індивідуальні заняття для дітей з вадами здоров'я, індивідуальні та групові консультації в тому числі і з батьками чи опікунами щодо майнових прав, вступу до вищих навчальних закладів випускників пільгового контингенту. Набули поширення такі форми роботи, як години спілкування, вечори запитань і відповідей. Здійснення робіт охоронно-захисного напрямку інспекторами з охорони дитинства сприяло захисту прав дітей, формуванню правосвідомості учнів.

Визначено, що значна увага приділялась попередженню шкідливих звичок серед учнів, питанням відповідального батьківства. З цією метою у школах запроваджували загальношкільні та класні батьківські збори, конференції, з учнями проводили кінолекторії, круглі столи, вікторини, інсценування, займались виготовленням стендів, стінгазет. Чільне місце відводилось наставництву щодо «важковиховуваних» чи педагогічно занедбаних учнів, які залучались до гурткової, суспільно-корисної праці, туристичної та спортивної діяльності, що слугували самопізнанню, налагодженню спілкування з соціальним оточенням, розвитку своїх фізичних можливостей, формуванню соціальної активності. Створенню сприятливого мікросередовища загальноосвітніх навчальних закладів сприяло залучення медичних працівників та працівників правоохоронних органів з метою несення просвітництва. Переважали такі форми роботи: бесіди та лекційні заняття щодо запобігання шкідливим звичкам та корекції поведінки, яка потребувала посиленої уваги. У практиці соціально-педагогічної роботи деталізовано шляхи залучення батьків учнів загальноосвітніх навчальних закладів до керівництва творчими гуртками, секціями; проведення вечорів та спортивних змагань у школах, днів відкритих дверей. Ефективним засобом формування соціальної активності учнів слугувало шкільне самоврядування, активні форми та методи діяльності, а саме: благодійні акції, екологічні та соціальні проєкти, шкільні агенції радіо і преси. Суть шкільного самоврядування полягала у вихованні свідомого господаря, підготовленого до творчої, трудової і громадської діяльності у нових соціальних умовах. Схарактеризовано форми оптимізації професійного самовизначення учнів: усні журнали, вечори, екскурсії на підприємства. До профорієнтаційної роботи залучались бібліотекарі, які допомагали створювати тематичні полиці, стенди, куточки професійної спрямованості.

З'ясовано, що у *нормативно-методичний період (1993–2005)* соціальні педагоги значну увагу приділяли українській національній культурі, морально-духовним цінностям, що склалися впродовж історичного розвитку. Соціально-педагогічна робота забезпечувала права дітей у суспільстві та сімейному оточенні.

Визначено, що соціально-педагогічна робота з питань захисту прав та інтересів учнів доповнилася факультативним курсом «Культура життєвого самовизначення» (2003), просвітницькими тренінгами, інтерактивними семінарами,

міні-виставами, ерудит-шоу, аукціонами з питань права, дебатами, імітаційними іграми, які сприяли переосмисленню й переоцінці цінностей, гуманістичному переосмисленню прав дитини. Особливість змісту соціально-педагогічної роботи в ці роки полягала в формуванні обізнаності учнів щодо правових обов'язків та відповідальності за власні вчинки на законодавчому рівні. Значна роль відводилась роботі правових клубів у загальноосвітніх навчальних закладах, члени цих об'єднань вивчали основи права, моралі, що слугувало формуванню законослухняної поведінки дітей та молоді. У клубах проводили інтелектуальні турніри, вечори запитань та відповідей із обговоренням життєвих ситуацій, прикладів конкретних правопорушень та їх наслідків, деяким клубам надавали допомогу судді, адвокати, працівники райвідділів внутрішніх справ.

Встановлено, що у цьому періоді в соціально-педагогічній роботі набули поширення анкетування, тестування, завдання щодо діагностики та моніторингу соціального статусу, фізичного, психологічного та соціального здоров'я учнів, рівня їх адаптації до умов навчання, виконання соціальних ролей, результатами якого було створення єдиного соціального паспорту школи та окремого класу. З'ясовано, що поява таких соціальних явищ, як: трудова міграція, торгівля людьми, насильство в сім'ї актуалізували питання профілактики та корекції девіантної поведінки учнів. Постало питання формування в учнів навичок конструктивної поведінки в ситуації ризику, створення власної моделі безпечної поведінки. Соціальні педагоги загальноосвітніх навчальних закладів переймалися проблемою насильства як у шкільному середовищі, так і в родинному колі, розпочалась робота з жертвами жорстокого поводження. Інноваційними для цього періоду стали такі методи соціально-педагогічної роботи, як рівний – рівному, групова дискусія, мозковий штурм, сократівська бесіда, просвітницький тренінг. Отримали поширення форми супроводу та патронажу дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зустрічі з фахівцями реабілітаційних центрів, тренінгові заняття, форми рекламно-інформаційної роботи, шкільні театри, навчальні семінари, що сприяли обміну і взаємному збагаченню досвідом, стимулюванню впевненості, формуванню звички до роздумів над життєво важливими проблемами, соціально корисній поведінці. Робота з батьками набула подальшого розвитку у таких формах, як: лекторії, батьківські збори, соціальне інспектування сім'ї, школи молодих батьків.

Визначено, що до актуальних питань змісту соціально-педагогічної роботи цього періоду належить формування здорового способу життя учнів, підвищення рівня сформованості знань здоров'язберігаючих технологій серед педагогічних працівників та батьків. У ці роки педагогічними колективами проводились проблемні семінари, дискусії, ділові ігри, диспути, брифінги, тренінги, які сприяли створенню атмосфери співпраці та активної співтворчості. Новим у соціально-педагогічній роботі було створення кімнат емоційного розвантаження для попередження феномену професійного вигорання, організація навчання та консультування щодо правильного режиму роботи та відпочинку учнів, вчителів. З батьками обговорювались питання про обов'язок та відповідальність за стан здоров'я їхніх дітей, фізичний та духовний розвиток.

Встановлено, що соціально-педагогічна робота у 1993–2005 роках була спрямована на профілактику та подолання різних видів залежностей учнів, серед

яких з'явилася комп'ютерна. На тематичні заняття запрошували представників центру соціальних служб у справах сім'ї, дітей та молоді, представників дитячої кімнати міліції. Характерним стало співробітництво соціального педагога з представниками громадських організацій та органами місцевого самоврядування, інспекторами з прав дитини, представниками професійних спілок, що у подальшому слугувало підґрунтям для організації роботи міждисциплінарних команд.

Виявлено, що одним із провідних завдань організаційно-методичної роботи соціального педагога залишалась профорієнтація учнів. Згідно Державної програми зайнятості населення (1993) профорієнтаційна робота здійснювалось на базі Українського Центру зайнятості молоді, де працівники центру надавали інформацію про різні підприємства, чисельність працівників, престижність професій тощо. Одночасно в межах цієї програми на базі Центру зайнятості молоді запланована діяльність Школи системних знань «Ділова перспектива», де випускники загальноосвітніх навчальних закладів проходили первинну професійну підготовку з урахуванням своїх інтересів, здібностей і потреб народного господарства. На базі центру для вчителів проводилися семінари з питань профорієнтації.

З'ясовано, що *організаційно-технологічний період (2006–2014)* соціально-педагогічної роботи характеризується підвищенням якості соціальних послуг учням та їхнім батькам, педагогічним колективам, оновленням сучасними технологіями соціально-педагогічної роботи, переглядом соціально-педагогічного наповнення змісту роботи соціального педагога в умовах загальноосвітніх навчальних закладів. Пріоритетним стало сприяння захисту прав та законних інтересів дітей, вивчення їх потреб, сприяння безперешкодному доступу до навчання дітей з особливими освітніми потребами, профілактика та подолання Інтернет-залежності, кібербулінгу, проявів суїцидальної поведінки підлітків. Діяльність соціального педагога була спрямована на створення умов для адаптації учнів із особливими освітніми потребами в умовах інклюзивної освіти, надання допомоги вчителям та батькам.

Для формування в учасників навчально-виховного процесу толерантного ставлення до дітей з особливими освітніми потребами, розширення соціальних контактів (мейнстрімінг) впроваджували різноманітні форми та методи: бесіди, тренінги, тематичні години спілкування, клуби за інтересами, тижні солідарності з людьми з обмеженими можливостями. Соціальні педагоги надавали допомогу сім'ям щодо оздоровлення стосунків між батьками та іншими членами родини задля розуміння та прийняття ними стану і потреб дитини, що сприяло формуванню гуманістичних стосунків.

З'ясовано, що у хронологічних межах третього періоду (2006–2014) пріоритетним напрямом соціально-педагогічної роботи було здоров'язбереження дітей, формування в учнів відповідальності за своє здоров'я. Відповідно до рекомендацій «Загальнодержавної цільової соціальної програми «Здорова нація» на 2009-2013 роки», до популяризації здорового способу життя залучали державних та громадських діячів, спортсменів, митців, представників профспілок, благодійних фондів, різних громадських об'єднань, молодіжних організацій, які допомагали організовувати соціокультурні заходи. У соціально-педагогічній роботі впроваджували активні форми та методи роботи, а саме: формування поведінкових навичок, дискусія, профілактичний тренінг, медіація, адвокація; у практиці набули

поширення настільні профілактичні ігри («Пригоди у країні Здоровляндії», «Володар кілець», «Крок за кроком»), а також «години соціального педагога», проблемні лекції-бесіди, відеолекції, групові консультації, тренінгові вправи, квести, форум-театри, дискотеки, флеш-моби.

Характерною у соціально-педагогічній роботі цього періоду стала робота з профілактики та подолання різних форм насильства. З цією метою застосовуються форми арт-терапії, анімотерапії, групові сімейні наради, сімейний патронаж. Зміст, форми та методи соціально-педагогічної роботи, що ґрунтуються на пріоритетних парадигмах в окреслених періодах, подано у таблиці 1.

Таблиця 1

Змістовне наповнення соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах

<i>Парадигми</i>	<i>Періоди</i>	<i>Зміст</i>	<i>Форми та методи</i>
когнітивно-інформаційна, компетентнісна, особистісна, культурологічна.	Пошуково-адаптаційний період (1980–1992)	вивчення особистості учня та його статусу в класі, сімей учнів, виявлення учнів «групи ризику», захист прав дітей; формування правосвідомості учнів, робота з педагогічно занедбанними дітьми, запобігання шкідливим звичкам у школярів, важковиховуваності; профорієнтаційна робота, робота з жертвами жорстокого поводження	метод документалістики; бесіди; спостереження; опитування; години спілкування; соціометричні методи; написання творів з сімейної тематики, дискусії, клуби правових знань, години спілкування, вечори запитань і відповідей, диспути, кінолекторії, радіогазети; екскурсії; конференції, вікторини, стінгазети; гурткова та громадська корисна праця; наставництво, загальношкільні та класні батьківські збори, круглі столи, вікторини, інсценування, стенди, стінгазети
	Нормативно-методичний період (1993–2005)	діагностика та моніторинг соціального статусу, фізичного, психологічного та соціального здоров'я учнів, рівня їх адаптації до умов навчання, суспільного життя; профілактика девіантної поведінки та насильства, реінтеграція дітей у сім'ю; формування відповідальної поведінки	анкетування; тестування; інтерв'ювання; інтелектуальні турніри, індивідуальні та групові консультації, проєктивні методики; проблемні семінари, ігри, брифінги, тренінги, міні-вистави, ерудит-шоу, аукціони з питань права, дебати, міні-вистави, мозковий штурм, соціальна реклама, рівний-рівному, факультативні курси, народні університети, сократівські бесіди
	Організаційно-технологічний період (2006–2014)	визначення потреб, рівня соціальної зрілості, сприяння доступу до навчання дітям з особливими освітніми потребами, соціальний супровід дітей і сімей, профілактика та корекція різних видів залежності; попередження проявів суїцидальної поведінки; формування соціального здоров'я, соціальної активності; благодійна діяльність	«години соціального педагога», настільні ігри, квести, форум-театри, медіація, адвокація, дискотеки, флеш-моби, арт-терапія, анімотерапія, «коло друзів», мейнстримінг, сімейний патронаж, презентації професій, акції, консультації з використанням «профорієнтаційних терміналів», віртуальні екскурсії до вищих навчальних закладів

У організаційно-технологічний період активізувалася робота соціального педагога за організаційно-методичним напрямом, що містить заходи з профорієнтаційної, благодійної та волонтерської діяльності. Поширеними у соціально-педагогічній практиці були такі форми роботи: презентації професій, консультації із використанням «профорієнтаційних терміналів», віртуальні екскурсії до вищих навчальних закладів

Аналіз змістовно-технологічного забезпечення соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладів у хронологічних межах визначених періодів дав можливість окреслити перспективні напрямки роботи соціальних педагогів у закладах загальної середньої освіти: медіаосвіта учнів, попередження суїцидальної поведінки підлітків, створення гендерночутливого шкільного середовища, розвиток інклюзивного освітнього середовища. Новим напрямом соціально-педагогічної роботи стало приєднання до Всеукраїнського проекту «Створення безпечного інклюзивного середовища в навчальних закладах і громадах», що сприяло соціальній активності учасників проекту, підняття рівня їхньої відповідальності, відчуття особистої значущості. Виявлено, що особливе значення відводиться медіаосвіті учнів, яка спрямована на запобігання можливостей маніпулювати школярами через інформаційні джерела; формуванню медіаграмотності на факультативних курсах, у медіаклубах, під час проведення «годин соціального педагога».

Набуває актуальності пробація, попередження суїцидальної поведінки, що пов'язано із зростанням кількості дітей, які є активними користувачами соціальних мереж та потенційно можуть бути залучені до аутоагресивних «груп смерті» таких, як: «Біжи або помри», «Кити пливуть нагору», «Розбуди мене о 4.20», «Море китів», «50 днів до мого...», «Синій кит», «Червона сова». З метою профілактики нехімічної адикції рекомендовано проведення класних годин та годин соціального педагога наступної тематики: «Я чую тебе», «Відверта розмова», «Зиск та ризики у мережевих іграх», «Небезпечні квести у соціальних мережах», «Я щаслива людина?», форум-театри, презентації соціальних груп. Продуктивною технікою соціальних педагогів у закладах загальної середньої освіти може стати відновна практика «Коло», завдяки якій ставатимуть міцними та дружніми стосунки у трикутнику учні-вчителі-батьки.

Ефективною є співпраця загальноосвітнього навчального закладу з представниками поліції та залучення представників кіберполіції до надання консультацій з приводу бездумного перебування в Інтернет-мережі, звернень про допомогу, спілкування з незнайомцями в соціальних мережах. Перспективним є завдання щодо розуміння потреб, інтересів, уподобань кожної дитини незалежно від її статі, що дозволить сформувати гендерночутливе середовище закладу загальної середньої освіти та надати рівні можливості для вільної самореалізації кожного учня, уникнення стереотипів, використання наочності з позиції гендерної рівності, паритетного доступу до різних видів діяльності. Для подолання залежності від Інтернет-мережі результативними будуть тренінги, бесіди, години спілкування, рольові ігри, батьківські лекторії.

Нагальним залишається і потребує подальшого розвитку інклюзивне навчання, на якому акцентується увага у Законі України «Про освіту» (2017),

наголошується на здійсненні соціально-педагогічного патронажу соціальним педагогом у системі освіти України.

ВИСНОВКИ

У дисертації висвітлено теоретичне обґрунтування та практичне розв'язання проблеми становлення та розвитку соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах України (кінець XX – початок XXI століття).

Результати проведеного дослідження засвідчили досягнення мети та розв'язання поставлених завдань і дали змогу зробити такі *висновки*:

1. У дисертації реалізовано нові ідеї щодо становлення та розвитку соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах України (кінець XX – початок XXI століття), а саме: суспільна зумовленість, суб'єктність соціально-педагогічної роботи, вдосконалення напрямів, змісту, форм та методів соціально-педагогічної роботи відповідно до нормативно-правової бази.

За результатами теоретичного аналізу визначено парадигми (когнітивно-інформаційна, компетентнісна, особистісна, культурологічна), що уможливило цілісно і системно висвітлити поступ соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах України у визначених хронологічних межах дослідження.

Поняттєво-термінологічний аналіз дав змогу уточнити сутність поняття «соціально-педагогічна робота в загальноосвітньому навчальному закладі», що розглядається як діяльність із забезпечення потреб, прав дітей та їхніх сімей, створення сприятливих умов для формування їхньої безпечної поведінки, розвитку соціальної активності.

2. Розроблено періодизацію розвитку соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах України кінця XX – початку XXI століття.

Аналіз історіографії та джерельної бази дослідження дозволив визначити критерії та розробити періодизацію розвитку соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах України у визначених межах дослідження.

У визначенні хронологічних меж генези соціально-педагогічної роботи в Україні враховано складність відмежування початку і кінця означеного соціально-педагогічного явища оскільки парадигми, напрями, зміст цієї роботи розвиваються у тісному взаємозв'язку двох домінант: соціальної і педагогічної. Нормативно-правова база у цьому контексті не завжди була вирішальною щодо змін у соціально-педагогічній роботі. Періодизація є умовною і характеризує специфіку проблеми дослідження та розроблена за критерієм суспільно-правової зумовленості генези соціально-педагогічної роботи.

Виокремлено три періоди розвитку соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах України (кінець XX – початок XXI століття): I період – пошуково-адаптаційний (1980–1992), II період – нормативно-методичний (1993–2005), III період – організаційно-технологічний (2006–2014). У межах кожного періоду розкрито сутнісні особливості розвитку соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах в означених хронологічних межах.

3. Схарактеризовано напрями, зміст та форми соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах України в означених хронологічних межах наукових пошуків. З'ясовано пріоритетні напрями соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах: діагностичний, охоронно-захисний, консультативний, профілактичний, корекційний, організаційно-методичний.

Виявлено, що в пошуково-адаптаційний період (1980–1992) соціально-педагогічна робота характеризувалась забезпеченням зв'язків загальноосвітнього навчального закладу, сім'ї та громадськості на вдосконалення роботи з «важковиховуваними», «педагогічно занедбанними» учнями, подолання у них шкідливих звичок, здійснення соціально-правового захисту. На правовому рівні у цей період було офіційно затверджено посаду соціального педагога (1991).

У нормативно-методичному періоді (1993–2005) закладено основи правової бази соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах; схарактеризовано взаємопов'язані напрями діяльності школи та інших інститутів суспільства у системі соціального виховання: передача соціального досвіду учням і створення умов для їх повноцінної самореалізації, самовиховання, ресоціалізації і соціальної реабілітації, подолання соціальної дезадаптації учнів.

Організаційно-технологічний період (2006–2014) характеризується започаткуванням інклюзивних підходів до навчання та виховання учнів з особливими освітніми потребами, адаптації дітей до навчального закладу, врахування їхніх особливостей у навчально-пізнавальній діяльності. У завданнях та змісті роботи соціального педагога актуалізовано питання щодо запобігання конфліктів в учнівських колективах засобами медіації, зміцнення міжсекторальної та міжвідомчої взаємодії з метою забезпечення повноцінного соціального розвитку учнів.

Висвітлено ефективні форми та методи соціально-педагогічної роботи, що набули поширення у пошуково-адаптаційний період: бесіди, опитування (батьків, вчителів, однокласників, друзів), інтерв'ювання; години спілкування, кінолекторії; радіогазети; екскурсії; клуби правових знань; виставки творчих робіт учнів, акції тощо. У нормативно-методичний період активно запроваджувалися анкетування, тестування, «мозкові штурми», інтерактивні семінари, ерудит-шоу, інформаційно-пізнавальні години, турніри правознавців, вікторини; фестивалі, імітаційні ігри, метод «рівний-рівному», брифінги, народні університети, вітрини зі спеціальною літературою, театралізовані форми, виставки-конкурси. Організаційно-технологічний період характеризувався інтерактивністю форм та методів соціально-педагогічної роботи: ігрові форми з використанням методу наслідування, бесіди/тренінги щодо толерантного ставлення до людей з обмеженими можливостями, тижні солідарності, мейнстрімінг, місячники профорієнтаційної роботи, ярмарки вакансій, міні-майданси, квест-ігри, благодійні акції.

4. Визначений досвід впровадження змісту, форм та методів роботи соціального педагога в загальноосвітньому навчальному закладі дав можливість окреслити перспективи подальшого розвитку: медіаосвіта учнів, що сприятиме критичному та адекватному сприйняттю учнями інформації з різних джерел; попередження суїцидальної поведінки підлітків, які є активними користувачами соціальних мереж; створенням гендерночутливого шкільного середовища, що

регламентується прийнятою Концепцією Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; активна співпраця соціальних педагогів зі шкільним поліцейським та представниками кіберполіції. Особлива увага приділяється учням з сімей, що перебувають в складних життєвих обставинах, сімей тимчасово переміщених осіб, сімей учасників антитерористичної операції.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів означеної проблеми. Предметом подальших наукових розвідок може стати вивчення зарубіжного досвіду професійної діяльності фахівців соціальної сфери з дітьми, порівняльний аналіз вітчизняних здобутків соціально-педагогічної роботи із зарубіжними у досліджуваний період, виявлення особливостей соціально-педагогічної роботи з дітьми різних вікових груп.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дослідження:

1. Веретенко І. М. Традиції підтримки сім'ї в українських громадах // Соціальна педагогіка : теорія та практика. 2012. №4. С. 95–101.
2. Веретенко І. М. Діяльність соціального педагога з сім'ями в загальноосвітніх навчальних закладах // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Сер. Педагогічні науки. Чернігів : ЧНПУ, 2012. Вип. 104. Т.1. С. 57–60.
3. Веретенко І. М. Сучасні парадигми соціально-педагогічної роботи // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Сер. Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. Вип. 687. С. 25–30.
4. Веретенко І. М. Нормативно-правове забезпечення соціально-педагогічної роботи в умовах загальноосвітнього навчального закладу // Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. / за заг. ред. акад. І.Ф. Прокопенка, проф. С.Т. Золотухіної. Харків : Вид-во ТОВ «Щедра садиба плюс», 2015. Вип. 48. С. 24–31.
5. Лисенко С. А., Веретенко І. М. Особливості професійної підготовки соціальних педагогів до діяльності в загальноосвітніх навчальних закладах на сучасному етапі // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології. 2015. № 6 (50). С. 232–240.
6. Веретенко І. М. Зміст соціально-педагогічної роботи в загальноосвітньому навчальному закладі у період 2006-2015 роки // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер. Педагогічні науки Луганськ : ЛНУ ім. Т.Г. Шевченка, 2016 №1. Ч.І С. 13–21.
7. Веретенко І. М. Збереження та зміцнення здоров'я учнів в загальноосвітніх навчальних закладах у період 1991-2005 роки // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки). № 1 (306) лютий 2017. Частина III. С. 221–227.
8. Веретенко І. М. Інновації у соціально-педагогічній роботі загальноосвітніх навчальних закладів // International scientific professional periodical journal «THE

UNITY OF SCIENCE». Publishing office Beranovych str., 130, Czech Republic-Prague, 2016. P. 23–25.

9. Веретенко І. М. Соціально-педагогічна робота в загальноосвітніх школах-інтернатах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування // Молодий вчений : наук. журн. (педагогічні науки). № 5 (45) травень, 2017 р. Херсон : Гельветика, С. 292–295.

Опубліковані праці апробаційного характеру

10. Веретенко І. М. Соціально-педагогічна діяльність соціального педагога в закладах освіти // Сучасна сім'я та соціальні інституції: шляхи партнерської взаємодії : матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції. Київ : Київ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2012. С. 45–48.

11. Веретенко І. М. Функціональний підхід соціального педагога в роботі загальноосвітнього навчального закладу // Культура та інформаційне суспільство ХХІ століття : матеріали Всеукр. наук.-теорет. конф. молодих учених (24-25 квітня 2014 р.) / під ред. проф. В. М. Шейка [та ін.]. Харків : ХДАК, 2014. С. 46–47.

12. Веретенко І. М. Інтеграція дітей з особливостями психофізичного розвитку в середовище загальноосвітнього навчального закладу // Соціально-педагогічна діяльність у сфері дозвілля: проблеми та перспективи : матеріали Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяченої 85-річчю ХДАК, (6 листопада 2014 р.) / під ред. проф. А. Рижанової [та ін.]. Харків : ХДАК, 2014. С. 65–67.

13. Веретенко І. М. Соціально-педагогічна робота з сім'єю у загальноосвітніх навчальних закладах // Соціально-педагогічна підтримка сім'ї з дитиною : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (20 березня 2014 р.). Запоріжжя : ЗНУ, 2014. С. 15–16.

14. Веретенко І. М. Соціально-педагогічна робота з профілактики насильства щодо дітей // Дитинство без насилля : суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конференції / за заг. ред. проф. О. Кікінеджи. Тернопіль : Стереарт, 2014. С. 628–630.

15. Веретенко І. М. Підготовка соціальних педагогів до здійснення соціально-педагогічної профілактики в умовах ЗНЗ // Актуальные вопросы развития экономики и профессионального образования в современном обществе : материалы XII Междунар. науч.-практ. конференции, (Екатеринбург, Алматы, Харьков, Елабуга 18 марта 2015 г.) : в 2-х т. Екатеринбург: РГППУ, 2015. Т.2. С. 348–351.

16. Веретенко Т. Г., Белоліпцева О. В., Веретенко І. М. Підготовка соціальних педагогів до попередження адиктивної поведінки підлітків в загальноосвітньому навчальному закладі // Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії : матеріали XII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції, (30-31 березня 2015 р.) : зб. наук. пр. Переяслав-Хмельницький, 2015. С. 116–117.

17. Веретенко І. М. Соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки дітей та учнівської молоді // Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії : матеріали XIX Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції, (30-31 жовтня 2015 р.) : зб. наук. пр. Переяслав-Хмельницький, 2015. С. 63–65.

18. Веретенко І. М. Волонтерська діяльність в загальноосвітніх навчальних закладах України // Economics, science, education: integration and synergy : матеріали

міжнародної наук.-практ. конференції (м. Братислава, 18-21 січня 2016 року) : у 3-х т. Київ: Вид-во «Центр навчальної літератури», 2016. Т.1. С. 28–29.

19. Веретенко І. М. Культурологічний підхід у соціально-педагогічній роботі з учнівською молоддю в загальноосвітньому навчальному закладі // *Současná ukrajinistika. Problémy jazyka, literatury a kultury* : Olomoucké sympozium ukrajinistů střední a východní Evropy (25-27.8.2016) / Univerzita Palackého v Olomouci, 2016. S. 651–656.

20. Веретенко І. М. Формування ненасильницької поведінки в учнів загальноосвітніх навчальних закладів України // Сучасні підходи до формування професійної самосвідомості фахівців соціальної сфери в умовах реалізації гендерної політики в Україні : матеріали Регіональної наук.-практ. конференції (23 березня 2017 року, Харків-Куряж) / Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради ; за заг. ред. Г. Ф. Пономарьової. Харків : ФОП Петров В. В., 2017. С. 170–173.

21. Веретенко І. М. Соціально-педагогічна робота з кібербезпеки учнів загальноосвітніх навчальних закладів України // Концептуальні шляхи розвитку : педагогічні науки. Матеріали Міжнародної наук.-практ. конференції (м. Дніпро, 12-13 травня 2017 року). Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 104–106.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

22. Веретенко І. М. Соціально-педагогічна допомога громади у зміцненні сімейних цінностей в Україні // Новая формула науки-2011 : материалы I международной науч.-практ. конференции молодых исследователей. Барановичи : РИО БарГУ, 2012. С. 120–121.

АНОТАЦІЇ

Веретенко І. М. Розвиток соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах України (кінець ХХ – початок ХХІ століття). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2018.

У дисертації узагальнено теоретичні положення, парадигми та досвід соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах України у поступі кінця ХХ – початку ХХІ століття. Розроблено за критерієм суспільно-правової зумовленості періодизацію розвитку соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах України в хронологічних межах дослідження, а саме: I період – пошуково-адаптаційний (1980–1992), II період – нормативно-методичний (1993–2005), III період – організаційно-технологічний (2006–2014). З'ясовано пріоритетні напрями соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах. Розкрито сутність та специфіку, виокремлено основні напрями, зміст, форми та методи соціально-педагогічної роботи з учнями, їхніми батьками, педагогічними колективами у виокремлених періодах. Визначений досвід впровадження змісту, форм та методів роботи соціального педагога у загальноосвітніх навчальних закладах надав можливість окреслити подальші перспективи її розвитку.

Ключові слова: парадигма, соціально-педагогічна робота, періодизація, загальноосвітні навчальні заклади, учні.

Веретенко І. М. Развитие социально-педагогической работы в общеобразовательных учебных заведениях Украины (конец XX – начало XXI столетия). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.05 – социальная педагогика. – Киевский университет имени Бориса Гринченко, Киев, 2018.

В диссертации обобщены теоретические положения, подходы, парадигмы и практический опыт социально-педагогической работы в общеобразовательных учебных заведениях Украины (конца XX – начала XXI столетия). По критерию общественно-правовой обусловленности разработана периодизация развития социально-педагогической работы в общеобразовательных учебных заведениях Украины в хронологических границах исследования, а именно: I период – исследовательсько-адаптационний (1980–1992), II период – нормативно-методический (1993–2005), III период – організаційно-технологічний (2006–2014). Определены приоритетные направления социально-педагогической работы в общеобразовательных учебных заведениях. Раскрыта сущность и специфика, выделены основные направления, формы и методы социально-педагогической работы с учениками, их родителями, педагогическими коллективами в выделенных периодах. Опыт внедрения содержания, форм и методов работы социального педагога работы в общеобразовательных учебных заведениях позволил определить перспективы её развития.

Ключевые слова: парадигмы, социально-педагогическая работа, периодизация, общеобразовательные учебные заведения, ученики.

Veretenko I. M. The development of social and pedagogical work in general educational institutions of Ukraine (late XX – early XXI century). – Manuscript.

Scientific thesis for the candidate degree of pedagogical sciences, specialty 13.00.05 – Social Pedagogy. – Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, 2018.

The scientific research is devoted to the problem of development of social and pedagogical work in general educational institutions of Ukraine (late XX – early XXI century). Theoretical and methodological approaches to the characterization of paradigms in social and pedagogical spheres are investigated. The theories of scientific knowledge in philosophy, sociology, pedagogy, which formed the paradigms foundation of social and pedagogical work in general educational institutions, are revealed. It was defined that social and pedagogical work is based on the interconnection of cognitive-and-informational, competent, personal, cultural paradigms.

The historiography and source base of the research have been studied, systematized and analyzed. According to the criteria defined, the development periodization of social and pedagogical work in general educational institutions of Ukraine (late XX – early XXI century) is given. Among the criteria, which allowed determining periods of social and pedagogical work, there are the following: the legal framework (when there are regulations on social and pedagogical work in general educational institutions in the

normative legal documents); subjects of social and pedagogical work (availability of specialists in the social and pedagogical sphere); prior directions, forms and methods of social and pedagogical work. Three development periods of social and pedagogical work in general educational institutions in Ukraine (late XX – early XXI century) are distinguished: period I – search and adaptive (1980–1992), period II – normative and methodical (1993–2005), period III – organizational and technological (2006–2014).

It was found out that during the search and adaptation period legal and normative documents mostly concerned the training of students, and only a small amount of them referred to social and pedagogical work, there were no specialists in the social sphere at all. The work was carried out by classroom teachers, organizers of extracurricular activities, senior pioneer leaders, organizing educators. During the normative and methodical period, foundations of the legal background and methodological availability of social and pedagogical work in general educational institutions were given. Psychological Service started in the system of education; social educators began to carry out their activity within it. However, their number was negligible. The organizational and technological period is marked with some improvements in the legal framework, presence of qualified specialists in social and pedagogical work. It was found out that social and pedagogical work in general educational institutions was carried out in the following directions: diagnostic, security-and-protective, preventive, corrective, organizational and methodical.

The defined experience of introducing the content, forms and methods of the activity of a social teacher in a general education institution has given an opportunity to outline prospects for its development: media education for students, which will promote the critical and adequate perception of information from various sources of its penetration by learners; preventing suicidal behaviour of young learners which is connected with the fact that a significant number of modern children are active users of social networks; creation of a gender-sensitive school environment, which is regulated by the adopted Concept of the State Social Program for guarantee equal rights and opportunities for women and men; active collaboration of social teachers with school policemen and representatives of cyber police.

The actual material and theoretical conclusions of the scientific research, as well as the methods of social and pedagogical investigation in the historical aspect, can be used during preparation of complex historical and pedagogical works. The main points, results and conclusions of the research can be applied while teaching academic courses «Introduction to the specialty», «Social pedagogy», «History of social pedagogy», «Social and pedagogical work in general educational institutions», «Social support of a family», «Modern paradigms of Social Pedagogy: actual problems», «The theory and methodology of the work of a social teacher in educational establishments», «Social and pedagogical work with parents» for the students with the educational and qualification level of Bachelor in the field of «Social work», in the system of postgraduate education, professional training of social teachers and social educators; while preparing training and methodical textbooks.

Keywords: paradigm, social-pedagogical work, periodization, general educational institution, learners.